

RUSİYADA AZƏRBAYCAN DİASPORUNUN VƏ BİR AİLƏNİN TARİXİ

*“Əcdadlarımızı öyrənməklə biz özümüzü tanıyıraq”
V.O. Klyuchevski*

Rusiya ərazisində Azərbaycan diasporunun formalaşması çoxəsrlik tarixə malikdir. Əvvəllər bu, ticarət və siyasi əlaqələrin inkişafı ilə əlaqədar idi. Tarixi mənbələrdə rus və Azərbaycan tacirləri arasında çoxsaylı səyahətlər və əlaqələr haqqında məlumatlar mövcuddur. Çox vaxt tacirlər ticarətlə məşğul olduqları yerdə kifayət qədər uzun müddət yaşayırdılar.

Azərbaycanlılar Moskvada XV əsrdən gec olmayaraq yaşamağa başladılar. Bunu həm Şirvan-dan gələn nümayəndələr, həm də Moskva tacirləri ilə orta əsrlər Azərbaycan dövlətləri arasında fəal ticarət-iqtisadi əlaqələr təsdiq edir. Bu həm də Afanası Nikitinin məşhur “Üç dəniz arxasına səyahət” əsərində aydın şəkildə təsvir edilmişdir.

1563-cü ildə İvan Qroznı Azərbaycan tacirlərinə ticarət etməyə və müvafiq olaraq Moskva, Həştərxan, Kazan və Rusiyanın digər şəhərlərində yaşamağa icazə verdi [1, s.117]. Və sonralar Azərbaycan tacirləri Rusiyada, ilk növbədə, Moskva, Həştərxan, Yaroslavl, Nijni-Novqorod və Kazan-da geniş ticarət aparırdılar. Onlar həmçinin Velikiy Novqorod və Pskovu da ziyarət edirdilər, oradan da Avropaya gedirdilər. XVI əsrin əvvəllərindən Şirvan Səfəvilər dövlətinin tərkibində idi. XVI–XIX əsrlərdə Moskvada təkcə farsların deyil, azərbaycanlıların da daxil olduğu fars təbəələri kifayət qədər adi bir hadisə idi [2].

XIX əsrdə azərbaycanlıların Rusiya imperiyasının digər bölgələrinə köçməsi müxtəlif səbəblərlə bağlı idi: gənclər (əsasən yuxarı təbəqədən olanlar) təhsil almaq üçün paytaxta və başqa şəhərlərə gəlirdilər, çoxlu azərbaycanlılar (o cümlədən Cənubi Azərbaycandan olanlar da) bu ölkəyə getməyə çalışırdılar. Onlar Rusiyanın müxtəlif bölgələrində işləmək üçün gəlirdilər.

Rusiya imperiyasının təbəələri kimi Sankt-Peterburqda təhsil alan ilk azərbaycanlılar, əsasən, imtiyazlı hərbi təhsil müəssisələrində oxuyan xan və bəylərin övladları idi. Elə olurdu ki, çar hökuməti Qafqazda öz mövqelərini möhkəmləndirmək üçün zadəgan ailələrinin azyaşlı uşaqlarını təhsil və tər-

UOT 94 “19/...”

DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.1.85.089>

M.M. KƏRİMOVA

*Rusiya Elmlər Akademiyası Etnologiya və Antropologiya
İnstitutunun Qafqaz şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
tarix elmləri doktoru*

E-mail: mkerimova@yandex.ru

L.T. SOLOVYOVA

*Rusiya Elmlər Akademiyası Etnologiya və Antropologiya
İnstitutunun Qafqaz şöbəsinin böyük elmi işçisi,
tarix elmləri doktoru*

E-mail: lubsolov@gmail.com

O.A. ƏHMƏDOV

Ehtiyatda olan polkovnik

E-mail: oktayaxmedov49@gmail.com

biyə üçün paytaxta əmanət kimi gətirirdilər. Onların bir çoxu sonradan Rusiyaya sədaqətlə xidmət edən böyük hərbi rütbəli şəxslər olmuşlar. Məsələn, 4-cü dərəcəli Georgi ordeninə layiq görülmüş Qutqaşen sultanının kiçik oğlu general-mayor İsmayıl bəy Nəsrullah Soltan oğlu Qutqaşenski (1806–1869) 1848-ci ildə və general-leytenant Balakişi Əlibəy oğlu Ərəblinski (1828–1902) 1822-ci ildə Peterburq Kadet Korpusunu bitirmişlər. Naxçıvanın sonuncu xanı Ehsan xanın oğlu və nəvəsi, 4-cü dərəcəli Müqəddəs Georgi ordeninə layiq görülmüş general-mayor Kəlbəli xan (1824–1883) və süvari generalı 4-cü və 3-cü dərəcəli Georgi ordenli Hüseyn xan (1863–1919) Pajeski Korpusunu bitirmişlər.

1830-cu illərdə azərbaycanlılar İmperatorun şəxsi konvoyunun Qafqaz eskadronunda xidmət etməyə başladılar. Onlardan birincisi kornet Cavan Xan Şirvanski (1834) idi, sonra leytenantlar Əli Əsgər bəy Həsən bəy oğlu Naxçıvanski, Mirzə Mehdi bəy Vəzirov, kornetlər Fərəcul bəy Ağa Rza bəy oğlu, Balaxan Xan Şirvanski, Fətəli Mirzə Qacar və bir çox başqa zadəgan Azərbaycan ailələrinin nümayəndələri Konvoyda xidmət edirdilər. Azərbaycan hakimi və taxt-tacın varisi Bəhmən Mirzə Qacarı (1811-1884) oğulları rus ordusunda uğurlu hərbi karyera quraraq yüksək rütbələrə yüksəlirdilər. Əmir Kazım Mirzə Qacar (1853-1920) və Əmanullah Mirzə Qacar (1862-1937) rus ordusunun generalları, Seyfullah Mirzə Qacar (1864-1926) və Məhəmməd Mirzə Qacar (1872-1920) isə polkovnik olublar. Əli Qulu Mirzə Qacar (1854-1905) Rus-Yapon müharibəsinin iştirakçısı, Port-Arturun müdafiəsi zamanı ölümcül yaralanmışdır. Rza Qulu Mirzə İmperator əshabələrinin ilk azərbaycanlı zabiti olmuşdu, ona fligel-adyutant rütbəsi verilmişdi, onun böyük qızı Dilşad xanım isə

imperatriçanın fröylinası adına layiq görülmüşdü. General Rza Qulu Mirzənin oğlu Aleksandr Petroviç Rza Qulu Mirzə imperator əlahəzrətin konvoyunda xidmət edirdi. Anası Aleksandra Tuğan Mirzə-Baranovskayanın xahişi ilə o, pravoslav ayininə görə xristianlığa qəbul olunmuşdur.

Azərbaycanlılar Sankt-Peterburq Texnologiya İnstitutunda, Konstantinovski Artilleriya Məktəbində, Mixaylovski Artilleriya Məktəbində, Konstantinovski Piyada Məktəbində, Tibb-Cərrahiyyə Akademiyasında, Sankt-Peterburq Hərbi Topoqrafiya Məktəbində, Şərq Dilləri Hərbi İnstitutunda və digər təhsil ocaqlarında oxumuşlar. Sonradan onlar rus ordusunda xidmət edirdilər və ya mühəndis, şərqşünas, həkim və s. olurdular [3].

Belə ki, artilleriya sahəsində görkəmli nailiyyətlər Tiflisdə hərbi gimnaziyada və Sankt-Peterburqdakı Mixaylovski artilleriya məktəbində təhsil almış, əslən Yelizavetpol quberniyasının Qazax qəzasından olan “ağalar rütbəli” Əli ağa Şıxlinskiyə (1863–1943) məxsusdur [4]. Konstantinovski Piyada Məktəbində və Mixaylovski Artilleriya Məktəbində təhsil almış Sadıq bəy İsmayıl oğlu Ağabəyzadə (1865–1944) Lvov Universitetinin professoru (1927–1944) olmuşdur. O, Azərbaycan və rus dillərindən əlavə ərəb, fars, polyak, türk və fransız dillərini bilirdi.

Azərbaycanlılar Rus-Yapon və Birinci Dünya müharibələrində iştirak etmişlər. Onların bir çoxu Müqəddəs Georgi Xaç Cəngavərləri oldu [5].

Azərbaycanlıların əksəriyyətinin öz doğma yerlərindən Rusiya imperiyasının müxtəlif bölgələrinə köçməsi əsasən iqtisadi səbəblərlə bağlı olmuşdur. Bu miqrasiya proseslərinin öyrənilməsinin çətinliyi onunla əlaqədardır ki, həmin dövrdə sənədlərdə azərbaycanlılar bəzən “rus təbəəsi iranlılar” (“İran təbəəsi iranlılardan” fərqli olaraq, onların arasında azərbaycanlılar da çox idi), bəzən də “rus təbəəsi iranlılar” “şüələr” kimi” göstərilmişdir. Bu, Şimali Qafqazda, xüsusilə Vladıqafqaz şəhərində Azərbaycan diasporunun formalaşmasına da aiddir. Yelizavetpol, Bakı, İrəvan və Tiflis quberniyalarından buraya “rus təbəəsi iranlılar” köçürdülər. Arxiv materiallarına görə, Təbrizdən köçənlər arasında azərbaycanlılar da olub [6, s.112-113].

İnqilabdan əvvəlki Rusiyada ən böyük azərbaycanlı icmalarından biri Moskvada yaradılmışdır. İlk növbədə, 1-ci gildiya tacirləri arasında əsasən mazut və kerosin satışı ilə məşğul olan azərbaycanlılar şəhərin həyatında XIX əsrdə əhəmiyyətli rol oynamağa başladılar. Ən varlılar arasında 1-ci gildiya

tacirləri - Şamaxıdan Nəcəf Oğlu İsmayıl, İsmail Zeynaloviç Tağıyev, Ağa Şəmsi Əsədullayev və başqaları var idi.

Moskvanın müsəlman icmasının tarixində ən mühüm rol oynayan bakılı iş adamı və xeyriyyəçi A.Ş. Əsədullayev öz pulu ilə Tatar qəsəbəsi ərazisində 4 mərtəbəli malikanə tikib müsəlman məktəbinə vermişdi. (Bina hələ də onun təsisçisinin adını daşıyır - Əsədullayevin evi). Onun yaratdığı şirkətlər kerosin (Tağıyev və oğulları) və mazut (Əsədullayev Ticarət Evi) ticarəti ilə məşğul olub.

XX əsrin əvvəllərində Moskva universitetlərinin (Moskva Universitetinin Hüquq fakültəsinin, Lazarev adına Şərq Dilləri İnstitutunun) məzunları Azərbaycan icmasının tarixinə mühüm töhfələr vermişlər, Rusiya Müsəlmanları Konqresi və digər siyasi tədbirlərdə iştirak etmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918–1920-ci illər) qurulmasında görkəmli yerlər tutmuşlar: M.Vəkilov, C.Qaibov, M.Y. Cəfərov, A. Ziyatxanov, İ.X. Ziyatxanov, K. Qarabəyov, H. Xasməmmədov, F.H. Xoyski.

Sonralar, o cümlədən sovet dövründə azərbaycanlılar neft hasilatı ilə bağlı sahələrdə və bir çox digər sosial və peşə sahələrində iştirak etmişlər. 1950-60-cı illərdə Qərbi Sibirdə neft yataqlarının kəşfi ilə Azərbaycandan neft mütəxəssislərinin axını artdı. Onların arasında bu sahənin görkəmli mütəxəssisləri Fərman Salmanov və Vahid Ələkbərov da var idi.

Azərbaycanlılar elm və təhsil sahələrində, tibdə, müxtəlif yaradıcı peşələrdə, ticarətdə (gül biznesi, tərəvəz və meyvə ticarəti və s.) uğurla çalışıblar. Rusiyanın mədəniyyətinin və iqtisadiyyatının inkişafına mühüm töhfələr vermiş bir çox görkəmli elm və incəsənət xadimləri Azərbaycandandır. Məsələn, Sovet kosmik sənayesinin banilərindən biri Kərim Abbas-Əliyeviç Kərimov (1917-2003) - sovet alimi və mühəndisi, artilleriya general-leytenantı, İdarə olunan Kosmik Gəmilərin Uçuş Sınaqları üzrə Dövlət Komissiyasının sədri (1966-1991) olmuşdur. Onun haqqında aşağıda danışılacaq. O, uzun illər sovet kosmosunun tədqiqində böyük rol oynayıb, lakin məlum səbəblərə görə onun şəxsiyyəti karyerasının çox hissəsində ictimaiyyətdən gizli saxlanılıb.

1970-ci illərin əvvəllərində Azərbaycandan Rusiyaya tələbə axını artdı. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, 1970-ci ildən o, “Azərbaycandan kənara, ilk növbədə Rusiyaya, ilk növbədə, Moskvaya, Leninqrada, dövlətin digər iri şəhərlərinin təhsil, elm və mədəniyyət mərkəzlərinə” daha çox azərbaycanlı göndərilməsini qarşısına məqsəd qoymuşdu” [7, s.71].

1970-ci illərin sonu və 1980-ci illərin əvvəllərində azərbaycanlılar orduda xidmət etdikdən sonra kütləvi çağırışlarla əlaqədar, eləcə də təhsil almaq üçün Rusiyaya köçürdülər. 1990-cı illər iqtisadi miqrasiya ilə xarakterizə olunurdu və SSRİ-nin dağılmasından sonra 1992-1994-cü illərdə Ermənistandan və Dağlıq Qarabağdan çoxlu qaçqın və məcburi köçkün azərbaycanlı Rusiya şəhərlərinə köçmüşlər. Həm də Azərbaycanda maddi problemlərdə bağlı olaraq qazanç üçün Rusiyaya köçənlərin sayı artmışdır.

Həmin dövrdən etnik diaspora fenomeninin aktivləşməsi tendensiyası müşahidə olundu. 1980-ci illərin sonu və 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan diasporu arasında çoxsaylı milli-mədəni cəmiyyətlər yaradılmışdır: Moskvada “Ocaq”, Sankt-Peterburqda “Azəri”, Kazan və Tomskda, Permdə “Bulaq”, “Dostluq”. Tulada və s. 1988-ci il mayın 28-də “Ocaq” cəmiyyəti özünün ən yaddaqalan tədbirlərindən birini təşkil etdi və böyük səs-küyə səbəb oldu: Sovet dövründə ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 70 illik yubileyi qeyd olundu. “Ocaq” Moskvada Azərbaycanın mədəni irsinin təbliği ilə fəal məşğul olan, Azərbaycanın maddi və mənəvi həyatının müxtəlif sahələrində əldə olunan nailiyyətləri ilə rusları tanış edən ilk azərbaycanlı ictimai birlik oldu.

1999-cu ilin oktyabrında Moskvada, bölmələri Rusiyanın əksər bölgələrində mövcud olan Rusiya Azərbaycanlılarının Federal Milli-Mədəni Muxtariyyəti yaradıldı.

2001-ci ildə Ümumrusiya Azərbaycan Konqresi (ÜAK) yaradıldı. Onun ilk təşkilatı addımlarını təsis yığıncağında iştirak edən Prezident Heydər Əliyev dəstəklədi. ÜAK mövcud olduğu müddətdə Rusiyada Azərbaycan diasporunun konsolidasiyası istiqamətində çox böyük işlər görmüşdür.

Hazırda azərbaycanlılar Rusiyanın demək olar ki, bütün vilayətlərində yaşayırlar, rəsmi hesablamalara görə isə onların əksəriyyəti Dağıstan, Moskva, Sankt-Peterburq, Yekaterinburq, Novosibirsk, Volqoqrad, Voronej, Perm, Ulyanovsk, Ufa, Nijni Novqorod, Tümen, Moskva, Rostov, Saratov, Sverdlovsk, Samara və Amur vilayətləri, Krasnoyarsk və Stavropol əraziləri, Xantı-Mansi Muxtar Dairəsində yaşayırlar. Bu bölgələrdə azərbaycanlılar neft sənayesi, biznes, ticarət, tikinti və xidmət sahələrində geniş şəkildə təmsil olunurlar.

Azərbaycanlılar Rusiya Federasiyasının çoxmillətli və çoxkonfessiyalı xalqlarının birliyinin ayrılmaz hissəsi olmuş və belə olaraq qalırlar.

Azərbaycan diasporunun keçmişini və bu gününü öyrənmək həvəsi, məni, tarix elmləri doktoru, peşəkar etnoloq M.M.Kərimovunu ailəmin tarixinə müraciət etməyə və onun nəsil şəcərəsinə aid olan hər şeyi mümkün qədər çox öyrənməyə və bəzi mühüm məqamları, hadisələri və faktları daha ətraflı təsvir etməyə sövq etdi. Burada mənə atamın əmisi oğlu, Bakıda yaşayan ehtiyatda olan polkovnik Oktay Əhmədov və atamın dayısı qızı Mələksima (Sima) Mustafayeva (qızlıq soyadı Ağamalıyeva) çox kömək etdilər.

M.Kərimovunun xatirələrindən: Ən başdan başlayacağam. Mən 1955-ci il mayın 11-də Moskvada anadan olmuşam. Atam Mustafa Abbas-Əli oğlu Kərimov əslən Bakılıdır, 1923-cü il fevralın 14-də neft mühəndisi Abbas-Əli oğlu Kərimovun ailəsində anadan olub (aşağıda onun haqqında ətraflı məlumat veriləcək).

Atam 1941-ci ildə Bakı şəhəri 22 nömrəli orta məktəbi bitirdikdən sonra (təhsil müddəti 1930-1941) 1941-ci ilin iyulunda Sovet Ordusu sıralarına çağırılmış, avqust ayında isə Bakı zenit-artilleriya məktəbinə göndərilmiş və oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1942-ci ilin avqustunda Radar Mühəndisliyi Xidməti leytenant rütbəsi ilə və taqım komandiri kimi dərhal Hava Hücümündən Müdafiə Qoşunlarının 636-cı zenit-artilleriya alayına cəbhəyə göndərilmişdir (17.09.1942-ci ildən 30.05.1944-cü ilə qədər ön cəbhədəki orduda xidmət etmişdir).

Şəkil 1. Atam M.Kərimov Böyük Vətən müharibəsi illərində.

O, 1944-cü ilin iyulunda 130-cu ayrıca hava hücumundan müdafiə artilleriya briqadasına batareya komandiri kimi köçürüldü. Böyük Vətən Müharibəsi illərində göstərdiyi şücaətə görə atam “Qafqazın müdafiəsinə görə”

və “1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsində Qələbəyə görə” medalları ilə təltif edilmişdir.

Tərxis olunandan sonra atam Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsinə daxil oldu və 1946-cı ilin iyununda (böyük qardaşı, mühəndis polkovnik-leytenant K.A. Kərimovun Moskvaya daimi işləməyə köçməsi və SSRİ Müdafiə Nazirliyinin 3-cü Baş Raket və Artilleriya İdarəsinin rəis müa-

vini vəzifəsinə təyin olunması ilə əlaqədar)) 1950-ci ildə bitirdiyi Moskva Şərqsünaslıq İnstitutunun türk bölməsinə keçdi.

Şəkil 2. Atam Moskva Şərqsünaslıq İnstitutunun tələbəsidir.

İnstitutun Elmi Şurası atamı aspiranturaya tövsiyə etdi və o, 1955-ci ilin sentyabrında Türkiyənin müasir tarixindən namizədlik dissertasiyası müdafiə etdi. Dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonra hələ 1930-cu ildə Moskvada yaradılmış Rusiya Elmlər Akademiyasının mərkəzi humanitar institutlarından biri olan Şərqsünaslıq İnstitutunun Türkiyə sektorunda çalışmışdır. Şöbədə Moskvanın demək olar ki, bütün türkoloji kadrları - tarixçiləri, iqtisadçıları, dilçiləri və ədəbiyyatşünasları birləşmişdirlər [8]. 1954-cü ildə fəaliyyətini dayandırmış Şərqsünaslıq İnstitutunun keçmiş əməkdaşları, müəllimləri, aspirantları burada işləməyə başladılar və atam da onların arasında idi.

Onun haqqında həmkarları belə yazırlar: "Türkoloji fəaliyyətinə parlaq başlayan" M.Ə. Kərimov erkən dünyasını dəyişdi. Mustafa Abbas Əliyevic Kərimov 1960-cı il sentyabrın 26-da İzmir Beynəlxalq Sərgisində Sovet pavilyonunda tərcüməçi işlədiyi Türkiyəyə ezamiyyətdən qayıdarkən 37 yaşında faciəvi şəkildə dünyasını dəyişib. Bu sərgi o zaman sovet türkoloqları üçün təhsil aldıkları ölkəyə səfər etmək üçün yeganə fürsət idi. Sovet nümayəndə heyətinin İzmirdən qayıdan təyyarəsi Vyanadan uçurdu və Avstriyanın 35 sayılı hava yolu şirkətinə məxsus idi (o vaxt İstanbuldan Moskvaya birbaşa uçuş yox idi). Təyyarə Vnukovo hava limanı yaxınlığında qəzaya uğrayıb. Möcüzə nəticəsində bu reysdə uçan, sağ qalan digər həmkarımız leninqradlı A.D.Jeltyakov bildirib ki, enişdən əvvəl pilotlar Moskvanın qatı duman səbəbindən təyyarəni qəbul etməyəcəyini və Sovet İttifaqının başqa bir hava limanına eniş etməyi təklif etdiklərini bildiriblər. Onlar (pilotlar) 1941-ci ildə Moskvaya uçurdular və indi Moskva aerodromuna enməyə uğurla başa vurmağa hazırlanırlar. Təyyarədə olan sənişinlər buna cavab olaraq alqışlayıblar. Bu özünə inam isə faciəvi şəkildə bitdi, təyyarə elektrik xətti ilə toqquşdu, alovlandı, ikiye bölündü və yerə çırpıldı. Qəza zamanı yalnız 5 nəfər xilas olmuşdu.

Onun haqqında həmkarları belə yazırlar: "Türkoloji fəaliyyətinə parlaq başlayan" M.Ə. Kərimov erkən dünyasını dəyişdi. Mustafa Abbas Əliyevic Kərimov 1960-cı il sentyabrın 26-da İzmir Beynəlxalq Sərgisində Sovet pavilyonunda tərcüməçi işlədiyi Türkiyəyə ezamiyyətdən qayıdarkən 37 yaşında faciəvi şəkildə dünyasını dəyişib. Bu sərgi o zaman sovet türkoloqları üçün təhsil aldıkları ölkəyə səfər etmək üçün yeganə fürsət idi. Sovet nümayəndə heyətinin İzmirdən qayıdan təyyarəsi Vyanadan uçurdu və Avstriyanın 35 sayılı hava yolu şirkətinə məxsus idi (o vaxt İstanbuldan Moskvaya birbaşa uçuş yox idi). Təyyarə Vnukovo hava limanı yaxınlığında qəzaya uğrayıb. Möcüzə nəticəsində bu reysdə uçan, sağ qalan digər həmkarımız leninqradlı A.D.Jeltyakov bildirib ki, enişdən əvvəl pilotlar Moskvanın qatı duman səbəbindən təyyarəni qəbul etməyəcəyini və Sovet İttifaqının başqa bir hava limanına eniş etməyi təklif etdiklərini bildiriblər. Onlar (pilotlar) 1941-ci ildə Moskvaya uçurdular və indi Moskva aerodromuna enməyə uğurla başa vurmağa hazırlanırlar. Təyyarədə olan sənişinlər buna cavab olaraq alqışlayıblar. Bu özünə inam isə faciəvi şəkildə bitdi, təyyarə elektrik xətti ilə toqquşdu, alovlandı, ikiye bölündü və yerə çırpıldı. Qəza zamanı yalnız 5 nəfər xilas olmuşdu.

M.A. Kərimov istedadlı tərcüməçi, 1920-ci illərdə Türkiyə-Zaqafqaziya münasibətlərinə və Türkiyənin dövlət quruluşuna dair bir sıra əsərlərin müəllifi idi. "Türkiyənin Çağdaş Tarixi Oçerkləri" adlı monoqrafiya hazırlamağa başlamışdı [8, s.35]. Bundan əlavə, atam bədi tərcümə ilə maraqlanırdı və iki türk nağıl toplusunu rus dilinə tərcümə edərək nəşr etdirmişdir.

M.Kərimovanın xatirələrindən: Atam vəfat edəndə mənim cəmi beş yaşım var idi. Yalnız xatirələrdən fraqmentlər qalıb, məsələn: divanda oturarkən, atam türkcə olan kitabı mənə göstərərək sözləri təkrar etməyimi xahiş edir, mən də bunu məmnuniyyətlə edirdim.

Şəkil 3. Mən (1,5 yaşında) və atam.

Kitab qiymətli yadigar kimi indi də kitab rəfində fəxri yer tutur.

Anam bu itkini çox ağır yaşadı və heç vaxt yenidən ələ getmədi, bütün həyatı boyu atamı böyük sevgi ilə xatırladı. Bu cütlükdə inanılmaz harmoniya və ruhların birliyi hökm sürürdü. Bir ədəbiyyatşünas kimi anam tez-tez atamın elmi mətnlərini redaktə etməyə kömək edirdi. O, uzun ömür sürdü və 2020-ci ilin iyununda 94 yaşında vəfat etdi.

Məni tək böyüdən sevimli anam haqqında bir neçə kəlmə də deyəcəyəm. Anam 1950-ci ildə Moskva Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra SSRİ Elmlər Akademiyasının Slavyan və Balkanşünaslıq İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuş, orada namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, 1990-cı ilə qədər baş elmi işçi və bir sıra institut nəşrlərinin redaksiya heyətinin üzvü kimi çalışmışdır. O, həm də mükəmməl sinxron tərcüməçi idi.

Atamın böyük qardaşı, general-leytenant, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Stalin, Lenin və Dövlət mükafatları laureatı, iki Lenin ordeni, iki Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, bir sıra medallar, Azərbaycan Respublikasının "Şöhrət" ordenlərinin sahibi K.A. Kərimov (14 noyabr 1917 - 29 mart 2003) Sovet kosmonavtikasının əsasını qoyanlardan biri olmuşdur. Onun kosmosun tədqiqinə verdiyi töhfələr əvəzsizdir. 25 il pilotlu və pilotsuz Kosmik Gəmilərin və Stansiyaların Uçuş Sınaqları üzrə Dövlət Komissiyasının sədri olub. Onu inamla Azərbaycan xalqının fəxri adlandırmaq olar.

Əmim haqqında çox yazılıb, 3 sənədli film çəki-

lib. Özü də kosmos və özü haqqında iki kitab yazdı. Onun haqqında 2005-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş üçüncü böyük "Tam məxfi general" adlı kitabda onun qızı, Moskva və azərbaycanlı dostları, həmkarları, kosmik sənayedə çalışmış məşhur şəxsiyyətlər səmimi və inanılmaz dərəcədə isti xatirələr yer alıb.

Əmim K.A.Kərimovun həyat və yaradıcılığının kifayət qədər dolğun təsvirini onun əmisi oğlu Oqtay Əhmədov təqdim edib.

Şəkil 4. Oqtay Əhmədov və K.A.Kərimov

"Kosmos dövrünün əsasını Sergey Korolev qoydu, lakin SSRİ-də, o cümlədən doğma Bakı şəhərində kosmonavtika üzrə işləyən bir çox müəssisə və elmi-tədqiqat institutlarına Kərim Kərimov rəhbərlik etmişdir.

Şəkil 5. S.P. Korolev və K.A.Kərimov

O, bütün kosmik gəmi ekipajlarını şəxsən kosmosa göndərirdi, onlar Baykonur kosmodromunda uçuşa hazır olduqları barədə və yerə qayıtdıqdan sonra missiyanın başa çatması barədə ona məruzə edirdilər" [9].

M.Kərimova: Mən uşaqlıqdan bilirdim ki, əmim çox vacib işlə məşğuldur. Televiziyanın ekrandan kadrın arxasından: "Uçuşunuz uğurlu olsun, doğma torpağa sağ-salamat qayıtmağınızı arzulayıram" səsinə eşidəndə mən sevinc və böyük qürur hissi keçirdirdim. Əminin kimliyi ilk dəfə yalnız 1987-ci ilin yayında, SSRİ-də yenidənqurma başlayanda məlum oldu. O, əvvəllər "tam məxfi general" olub.

Kərim əmi 1917-ci il noyabrın 14-də Bakı şəhəri, Nabat Aşurbəyli küçəsi 14, babası, tanınmış ictimai-siyasi xadim Hacı Əsədulla Əhmədovun evində anadan olmuş, ilk təhsilini Təzə Pir məscidinin mədrəsəsində almışdır, iki il burada oxuyub, sonra 1934-cü ildə bitirdiyi 8 saylı (indiki general Kərim Kərimovun adına) məktəbə gedib. Əmim uşaqlıqdan radiotexnika ilə maraqlanıb. Cəmi 12 yaşında ikən Avropadan belə dalğa qəbul edə bilən radioqəbuledici düzəldib – o illərdə bu, çox gözəl ixtira idi... Çox erkən ailə həyatı qurub, həyat yoldaşı 18 yaşında seçdiyi eyni məktəbdə oxuduğu Zərifə Xanifəyeva olub. Atasının oğlunun yaşının az olması və qızın bir yaş böyük olması səbəbindən bu evliliyə qəti şəkildə qarşı idi. Yalnız baba Hacı Əsədulla Əhmədovun müdaxiləsi sevgililərin qəlbinin birləşməsinə imkan verdi. 22 yanvar 1937-ci ildə əminin Suriyə qızı dünyaya gəldi. 1936-1939-cu illərdə Kərim əmi Novoçerkassk Sənaye İnstitutunun energetika fakültəsində oxumuş, sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (qiyabi) dördüncü kursuna keçmiş, eyni zamanda Mərdəkanda radio mərkəzinin direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Şəkil 6. K.A.Kərimov ilk iş illərində

1942-ci ilin əvvəlində elektrotexnika diplomu ilə əmim Moskvada Artilleriya Akademiyasına qəbul olundu (müharibənin əvvəlində Akademiyaya Səmərqəndə köçürüldü), 1943-cü ilin sonunda isə oranı baş leytenant rütbəsində artilleriya materialı mühəndisliyi diplomu ilə bitirdi. Əminin arvadı və qızı Suriyə Bakıda atamın himayəsində qaldı. Müharibənin aclıq illərində o, kursantların yeməxanasından ona düşən payı onlar üçün gətirirdi [10, s.9].

Əmim 1943-cü ilin yazında Səmərqənddən qayıtdı. 1943-cü ildə o, Artilleriya Komandirinin Şəx-

si Heyət İdarəsinə, sonra isə Mühafizə minaatan hissələri komandirinin kadrlar şöbəsinin sərəncamında olan Moskvaya Nijniye Kotlov ərazisində yerləşən Xalq Sursat Komissarlığının 385 sayılı zavodda xidmət etmək üçün göndərildi. Orada reaktiv "Katyuşa" raketlərini istehsal edirdilər.

Yalnız 1945-ci ildə əmim öz ailəsinə qovuşa bilmişdir. Mühəribə başa çatdıqdan sonra "Qırmızı Ulduz" ordeni ilə təltif edilmişdir. Eyni zamanda o, Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Aparatında xidmətə keçirilib və burada 20 il müxtəlif vəzifələrdə: mühəndisdən tutmuş Kosmik Ehtiyatlar İdarəsinin rəisinə kimi xidmət edib [11, s.21]. 1946-cı ildə əmim və bir qrup raket mütəxəssisi alman raket texnikası ilə tanış olmaq üçün Almaniyaya göndərildi (Türinqiyada Nordhauzen və Bleyxerode). Hissə və komponentlərdən yığılmış (Fau-2)V-2 ballistik raketləri Rusiyaya gətirilərək uçuş sınaqlarından keçirildi ki, bu da bu tip strateji raketin gələcək inkişafı və istehsalını mənimsəməyə imkan verdi. 1950-ci ildə əmim bir qrup tərtibatçı ilə birlikdə "Don" yerli radio və televiziya ölçmə sisteminin yaradılması və istismarında iştirakına görə Stalin mükafatı aldı. Sistemlər raketlərdəki gizli qüsurları müəyyən etmək və aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdu. Raket texnikasının inkişafındakı nailiyyətlərinə görə o, üç sistemin: "Molniya-1" rabitə sistemi, "Meteor" meteorologiya sistemi və Yer in zondlanması üçün yönəldilmiş peykin uçuş sınaqları üzrə Dövlət Komissiyasının sədri təyin edilib. SSRİ və ABŞ-da kosmonavtların uçuşları kosmik gəmilərin gələcək inkişafına böyük təkan verdi. 1961-ci ildə böyük bir qrup mütəxəssis kosmosa ilk insanın hazırlanmasında və buraxılışında iştirakına görə yüksək hökumət mükafatlarına layiq görülmüşdür. Kərim əmiyə daha sonra növbəti general-mayor hərbi rütbənin verilməsi ilə Lenin ordeni ilə təltif edildi. 1965-ci ildə isə o, artıq raket və kosmik texnologiyanın inkişafı üzrə aparıcı qurum olan Ümumi Maşınqayırma Nazirliyində Baş Kosmik İdarəyə rəhbərlik edirdi. Paralel, silahlı qüvvələrdə qalarkən, o, RSFSR Silahlı Qüvvələri Nazirliyinin, əsas konstruktor büroları və buraxılış aparatlarının və kosmik gəmilərin yaradılması ilə məşğul olan zavodlar tabeliyində olan Baş İdarəsinin rəisi təyin edildi. Əsas vəzifələrdən biri Günəş sisteminin və Ayın planetlərinin robotlar və insanlar tərəfindən tədqiqi idi. Bu vaxt S.P.Korolyovun rəhbərlik etdiyi konstruktor bürosu digər sifarişlərdən azad edildi və yalnız kosmik tədqiqatlar üçün raket və gəmilərin, xüsusən də Ayın tədqiqi üçün güclü N-1 raketinin yaradılması

ilə məşğul idi. V.N.Çelomeyin rəhbərlik etdiyi paralel büro yaradıldı.

M.Kərimova: Veneranın səthinin unikal tədqiqatları və Ay torpağının avtomatların vasitəsilə Yerə çatdırılması böyük rezonans doğurdu və şirkətin komandası yüksək hökumət mükafatlarına layiq görüldü. Kərim əmi o vaxt Yer in tədqiqi üçün orientasiyalı peyk yaratdığına görə Lenin mükafatı almışdır. Həmin illərdə K.A.Kərimovun rəhbərlik etdiyi Şöbə Ayın və planetlərin kəşfiyyatı ilə məşğul olarkən S.P. Korolev Konstruktor Bürosunun eksperimental zavodunda pilotlu "Soyuz" gəmilərinin istehsalını intensiv şəkildə öyrənirdi.

1966-cı ildə K.A. Kərimov bu gəmilərin uçuş sınaqları üzrə Dövlət Komissiyasının sədri təyin edilib. Əmim 25 il fasiləsiz bu vəzifəni tutdu. 1967-ci ildə "Soyuz" kosmik gəmisinin ilk avtomatik birləşməsində iştirakına görə və 50 illik yubileyi ilə əlaqədar Kərimova general-leytenant rütbəsi verilib, orbital stansiyalara beynəlxalq uçuşların uğurla həyata keçirilməsinə görə 1979-cu ildə Dövlət Mükafatına layiq görüldü. 1974-cü ildə əmim Dövlət Komissiyasının sədri vəzifəsində qalaraq, sənayenin Mərkəzi Elmi-Tədqiqat İnstitutuna direktorun birinci müavini vəzifəsinə köçürüldü. 1987-ci ildə çoxmodullu «Mir» stansiyasının yaradılmasına və bu stansiyaya qarışıq və beynəlxalq ekipajların bir sıra uçuşlarının həyata keçirilməsinə görə və 70 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq o, Əmək Qəhrəmanının qızıl ulduzu təqdim olunmaqla ikinci Lenin ordeni ilə mükafatlandırılmışdır. 1991-ci ildə təqaüdə çıxmasına baxmayaraq, əmim Missiya İdarəetmə Mərkəzində məsləhətçi kimi kosmos uçuşlarında fəal iştirak etməyə davam etdi [12].

Kərim əmi işinin çoxluğundan "Bakıya tez-tez baş çəkə bilmirdi, amma doğma şəhərinə gələndə ilk işi Yasamal qəbiristanlığına gedib valideynlərinin, qohumlarının xatirəsini yad edirdi. Üstəlik, özü də Qurandan "Yasin" sürəsini əzbər oxuyurdu! Atasını İslamın buyurduğu müsəlman adət-ənənələrində böyütmüşdür. Bakıya sonuncu dəfə 2002-ci ildə, ölümündən bir qədər əvvəl gəlmişdi, uzun müddət şəhəri gəzmişdi... Sanki sağollaşırdı...".

Onun yeganə qızı, əmim qızı Suriyə (22 yanvar 1937-ci il – 16 iyul 2015-ci il) (nənəsinin adını daşıyıb) atasının yolunu davam etdirərək 1960-cı ildə Moskva Dövlət Universitetini bitirdikdən sonra tanınmış alim, astronom və geodeziyaçı olmuşdur, o, (1962-ci ildə) SSRİ Elmlər Akademiyasının Astrofiziya Şurasında işə götürüldü, sonralar Astrofiziya İnstitutuna çevrildi və burada kiçik elmi işçi

vəzifəsindən şöbə müdiri və texnika elmləri doktoruna qədər yüksələrək uzun bir yol keçmişdir.

Əmim qızı Suriyə ilə məni qeyri-adi yaxın sevgi və qarşılıqlı fikir birliyi münasibətləri bağlayırdı. Hər ikimiz Rusiya Elmlər Akademiyasının elmi-tədqiqat institutlarında işlədiyimiz üçün mən həmişə işimlə bağlı, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarımın müdafiəsi ilə bağlı məsləhətlərinə müraciət edirdim.

Şəkil 7. Suriyə, Azərbaycanın Rusiya Federasiyasındakı səfiri Polad Bülbül oğlu və M.M. Kərimova.

Şəkil 8. Atam M.Kərimov və əmim qızı Suriyə.

Əmim, artıq qeyd etdiyim kimi, işlə çox məşğul olduğundan, əmim qızının tərbiyəsində atamın böyük təsiri olmuşdur. O, məktəbdə valideyn-müəllim iclaslarında iştirak edir, lazım olanda qardaşı qızını klinikaya aparır, Moskva Geodeziya və Xəritəçəkmə İnstitutunda oxuduğu müddətdə ona həyatı istiqamətlər verirdi. Kərim əmi ailəsi ilə Moskvada məskunlaşanda atam onlarla birlikdə Naqatinskoye

şosse 14 ünvanında 18 kvadrat metrlik otaqda yaşayırdı.

O, Bakıdan gətirilmiş, yanında iki stul qoyulmuş iri sandığın üstündə yatmalı olurdu. Həmin vaxt Şərqsünaslıq İnstitutunda, sonra isə aspiranturada oxuyurdu.

Atam Suryə ilə sərt və qısqanc davranır, ata kimi onun hansı oğlanlarla əlaqə saxlamasını izləyirdi, onlar birlikdə futbola gedirdilər. Sonra Lenin kitabxanasında atam anamla tanış olarmışdır. Tezliklə Elmlər Akademiyası atama Moskvadakı ilk akademik kooperativə daxil olmağa imkanı verdi. Valideynlər bu günə qədər yaşadığımız Ulyanov və Vavilov küçənin küncündə SSRİ Elmlər Akademiyasının əməkdaşlarının binasında mənzil aldıkları üçün sevinirdilər.

16 iyul 2015-ci ildə faciə baş verdi: Suriyə qəfil öldü. O, mənim üçün böyük dost və məni çox sevən çox yaxın insan idi [12, s.4-6].

Şəkil 9. Mənim babam və nənəm: Kərimov Abas-Əli və həyat yoldaşı Suriyə.

İndi mən ailəmizin tarixi ilə bağlı, xüsusilə, babam və ulu babam haqqında ətraflı məlumat verəcəyəm. Şamaxının məşhur həkimi və şəfəçisi Abas-Əli Hacı-Bala-Kərim oğlu Kərimovun (1879-1942) oğlu olan babam imperator I Nikolayın Sankt-Peterburq Texnologiya İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirib (26 may 1912 il) mühəndis-texnoloq diplomu almışdır.

Şəkil 10. Babam Kərimov A.A.-nın Sankt-Peterburqda Texnoloji İnstitutunu bitirdikdən sonra verilmiş diplom və fərqlənmə nişanı.

Sankt-Peterburq Mərkəzi Dövlət Arxivində (TS-GIA SPb.) mən general K.A.Kərimovun (babamın), Kərimovun tələbəsi Abas-Əlinin (başlıq səhifəsində belə yazılmışdır) şəxsi işini tapdım [13], oradan məlum oldu ki, 1902-1912-ci illərdə Sankt-Peterburqda yaşamış, (xəstəliyə görə) fasilələrlə I Nikolay adına Texnologiya İnstitutunda təhsilini davam etdirmişdir. İşin içində A.A. Kərimovun İmperator Texnologiya İnstitutunun direktoruna müsabiqə yolu ilə qəbul imtahanlarına buraxılması barədə ərizəsi var ki, orada Kərimov altı, daha sonra isə əlavə Bakı Real Məktəbində yeddinci sinfi bitirmişdir.

İşdə həmçinin İmperator I Nikolayın Texniki İnstitutunun direktoruna 1891-ci ildə daxil olduğu Bakı Real Məktəbindən qiymətləri olan şəhadətnamə, A.A. Kərimovun instituta daxil edilməsi xahişi ilə 1902-ci il 28 iyul tarixli ərizəsi də var idi. 1901-ci il mayın 31-də 7-ci sinfi bitirmiş, Mexanika fakültəsinin 2-ci kurs tələbəsi Kərimov A.A. xəstəliyə görə (qripin ağır forması) Texnoloji İnstitutun həkimindən arayışla (səh. 1, 2, 4, 5), imtahanının təxirə salınması haqqında vəsadət qaldırmışdır. Payızda yenidən imtahan vermək mümkün olmadığı halda Kərimov onu ikinci ilə (29 may 1904-cü il) saxlamağı xahiş edir. Həmçinin Bakı real məktəbindən dəlillər tapırıq ki, onun yalnız Real məktəblərin nizamnaməsinin 90-cı maddəsinə görə (əla davranışla) yoxlama sınaq imtahanlarını verməklə ali ixtisas məktəblərinə daxil olmaq haqqı var (s. 8).

İşdə Zaqafqaziya Şiə Ruhani İdarəsinin sədri Şeyxülislam Axund Mirzə Həsən Tairovun imzası ilə Bakı şəhər sakini A.A. Kərimovun doğum haqqında şəhadətnaməsi var (s.12-13).

Bundan əlavə, işdə mühəndis-texnoloq Kərimovun institutun idarəsinə 5 noyabr 1912-ci il tarixli müraciəti və “özünə rəsmi kabinetini açmaq istədiyini nəzərə alaraq” ona tövsiyə məktubunun verilməsi

xahişi var (s. 20). Bununla əlaqədar olaraq Texnoloji İnstitutuna müraciət edərək onun elektrik stansiyası, buxar qazanı və yerüstü kranların konstruksiyası (30 vərəq) üzrə diplom işinin Bakıya, Spasskaya küç., 50 nömrəli ünvanına göndərilməsini xahiş etmişdir (öz evi). Kərimovun işində sonuncu sənəd 1912-ci il 15 iyun tarixli, 3231 sayılı “Elektrik stansiyası” diplom layihəsini müdafiə etməsi barədə “Sınaq komissiyası tərəfindən 5 balla qiymətləndirilmiş” şəhadətnaməsi direktor tərəfindən imzalanmışdır (s. 21, 23).

M.Kərimova: Atam və əmimin anası Suriyə xanım Hacı Əsədulla qızı Kərimova (qızlıq soyadı Əhmədova, 1899-cu il təvəllüdü) (bacısı Fatimə xanım kimi) Bakı Mariinski Qadın Gimnaziyasını (sonralar bu binada Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi yerləşirdi) bitirmişdir. O, rus dilini çox yaxşı bilirdi, fransızca da danışırdı və O. de Balzakı orijinalda oxuyurdu. Bu qadın təhsil ocağının açılmasının təşəbbüskarı 23 sentyabr 1874-cü ildə Bakı qubernatoru Dmitri Staroselski (1867–1875) olmuşdur. Ailə qurduqdan sonra o, o dövrün bütün savadlı qafqazlı qadınları kimi, təbii ki, evdar qadın olub. Onun üç oğlu var idi: Kərim (14 noyabr 1917-ci il təvəllüdü), Süleyman (1920-ci il təvəllüdü) və Mustafa (23 may 1923-cü il təvəllüdü).

Nənəm 1926-cı ildə 27 yaşında dördüncü övladını dünyaya gətirərkən dünyasını dəyişdi.

Şəkil 11. Soldan sağa: Kərim, Mustafa, Süleyman

Onun məzarı üstündə babam and içdi ki, bir daha evlənməyəcək. Onun Suriyaya olan sevgisi o qədər böyük idi. Oğlanların tərbiyəsində ona kiçik qardaşı, Bakıda tanınmış həkim Məlik Məmməd Kərimov və və Suriyanın valideynləri, babamın mərhum həyat yoldaşı – nənə Seyara xanım və babası Hacı Əsədullah köməklik etmişlər.

Şəkil 12. Babamın doğma qardaşı, həkim Məlik Məmməd Kərimov.

Babam Kərimov Abas-Əli oğlu Oktyabr inqilabından sonra Azneft sistemində müxtəlif vəzifələrdə, sonra Azərbaycan Neft Sənayesində müxtəlif vəzifələrdə, ömrünün son illərində isə

Bakı-Batumi Neft Kəməri İdarəsində texniki təhlükəsizlik mühəndisi çalışmışdır. O, müharibə elan edildikdən dərhal sonra cəbhəyə (Qərbi Ukrayna, Lvov) gedən ortancıl oğlu Süleymanın vəfatı xəbərini alaraq 1942-ci ildə vəfat etdi. Ailəmizin bütün üzvləri Süleymanın ölümünü çox ağır qarşıladılar.

Şəkil. 13 Ortancıl qardaş Süleyman Kərimov

Mənim ulu babam Hacı Əsədulla Əhmədov da itkiyə tab gətirə bilməyib vəfat edib.

Mənim ana tərəfdən ulu babam Hacı Əsədullah Əhmədov [14] inqilabdan əvvəlki və inqilabdan sonrakı Bakıda geniş tanınan görkəmli şəxsiyyət idi. İkinci əmim oğlu Oktay Əhmədov ulu babam haqqında belə danışır: "Bizim həm babam, həm də nənəm tərəfdə olan ailəmiz Azərbaycan əhalisinin əsas hissəsini təşkil edən azəri türkləridir". Onun ana tərəfdən babası Hacı Əsədulla Əhmədov Şamaxı şəhərindən idi. Çar dövründə Bakı Şəhər Dumasının deputatı, Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentində Müsavat partiyasından deputat olub [15, s.311-327].

Atasını erkən itirən 9 yaşlı Hacı Əsədullahı onların yaxın qohumu, tanınmış xeyriyyəçi və neft

sənayeçisi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin əmisi Əli Abbas Tağıyev tərəfindən Bakıya gətirərək himayə edilmişdir. İlk təhsilini mədrəsədə alan Hacı Əsədullahı, daha sonra alman, rus və fransız dillərini öyrənərək ticarət sahəsində uğurlar qazanmağa başlayıb. 1883-cü ildə Siyarə Tağıyeva ilə ailə həyatı qurmuş, onların üç oğlu və iki qızı - Ağa Sadıq, Ağa Ələsgər (Oqtay Əhmədovun atası), Fatimə xanım (Məliksimə (Simanın anası), Məmməd Həsən və Suriyə (K.A. Kərimovun anası və mənim atamı) dünyaya gətirmişdir. Z.Tağıyevin şəriki kimi Bakıda və Şamaxı şəhərində evlər, kitabxanalar tikdirmiş, xeyriyyəçilik işlərində fəal iştirak etmiş, 1902-ci ildə güclü zəlzələ zamanı əhaliyə köməklik göstərmişdir. 1906-cı ildə "Nəşri-maarif" maarif cəmiyyətinin yaradıcılarından biri oldu, onun sədri Hacı Zeynalabdin Tağıyev seçilmişdir. "Nəşri Maarif" müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinin yaradıcılarından biri, parlamentdə ADR-də ümumi hərbi xidmət haqqında qanunun hazırlanmasında fəal iştirak edib.

Şəkil 14. Ulu babam Hacı Əsədullah və ulu nənəm Seyarə xanım Əhmədova.

1930-cu illərdə Xalq Daxili İşlər Komissarlığı mənim ulu babamı iki dəfə antisovet fəaliyyətində şübhəli bilərək həbs etmiş, lakin bir il sonra sübut olmadığı üçün sərbəst buraxmışdır.

Ailəmizin həyat hekayəsi həm də neft sənayeçisi və xeyriyyəçi, neft avadanlığı istehsalçısı Murtuza Muxtarovla (1855–1920) və onun xanımı osetin zadəgan Liza Tuqanovaya böyük məhəbbəti ilə bağlıdır. Bütün bakılılar onun Vladiqafqazda məşhur məscid tikdirməsindən və Lizanın Berlində bal ayı zamanı heyran qaldığı fransız qotika üslubunda memarlıq şah əsərindən xəbərdardır.

M.Muxtarov haqqında çox şey məlumdur, lakin mən bu hekayənin yalnız bir misrasına toxunacağam.

Şəkil 15. Murtuza Muxtarov həyat yoldaşı Yelizaveta ilə.

1912-ci ilin yazında Murtuza Muxtarov sevimli həyat yoldaşına möhtəşəm saray hədiyyə etdi.

Şəkil 16. Bakının mərkəzindəki "Səadət Sarayı".

Lakin Muxtarovlar ailəsi orada cəmi 8 il xoşbəxt yaşayıb. Təəssüf ki, övladları olmadı, amma cütlük Murtuzanın kiçik qardaşı Bala Əhmədin oğlunu və qızını böyüdüdürlər. Amma oğlan gənc yaşlarında öldü. Bizim ailəmizin tarixi ilə bağlı olan Ümxaşım adlı bir qızı qalmışdır.

1920-ci ildə Səadət Sarayı Qırmızı Ordu tərəfindən tutuldu. Muxtarov ailəsini Gürcüstana aparmağa müvəffəq olub və öz malikanəsində özünü güllələyib.

Liza bir müddət sonra Bakıya qayıdıb, lakin bağ evində yalnız qarət edilmiş ev və ərinin məzarını tapır. Yeni hakimiyyət generalın qızı olan zadəgan qadına saray ərazisində deyil, Bakıda yaşamağa icazə verir. Liza Muxtarovanın mühacirətdəki sonrakı taleyi haqqında çox az məlumat var.

Tale onların övladlığa götürdüyü Ümxaşımın aman vermədi. Ümxaşımın birinci əri M.Muxtarovun (nənəmin qardaşı və atamın əmisi oğlu Murtuza Əhmədovun atası) biznes ortağı olan Ağa Sadıq Hacı Əsədullah oğlu Əhmədov idi. Ümxaşım ikinci dəfə (o dövrün müsəlman qanunlarına görə) özündən xeyli kiçik olan Ağa Sadıqın (Ağa Sadıq, Ağa Ələsgər və Məmməd Həsən nənəm Suriyanın qardaşlarıdır) qardaşı Ağa Ələsgər Əhmədova ərə gedir.

Şəkil 17. Oktay Əhmədovun (Ümxaşımın ikinci əri) Ağa Ələsgər Əsədullah oğlunun və onun qardaşı Məmməd Həsən Əsədullah oğlunun atası.

Ümxaşım yaxşı musiqi təhsili almış və gözəl səsə malik idi. 1930-cu illərdə o, Bakı Opera və Balet Teatrında işləyib, hətta Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənətinin birinci ongünlüyündə də iştirak edib. Ancaq bütün həyatı boyu mənşəyini gizlətməli olurdu. Anketlərdə "valideynlər" bölməsində "ata – qazma ustası" yazırdı. Ümxaşım Əhmədovun oğlu Murtuza Sadıqoviç (1923-1998) atam kimi Böyük Vətən müharibəsində iştirak etmiş, yaralanmış, müharibədən sonra Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş, sonra həmin fakültədə işləmiş və uzun müddət Sov. İKP Mərkəzi Komitəsində çalışmışdır. Əfqanıstan müharibəsi zamanı hərbi məsləhətçi olub. Və onun

oğlu, hazırda M.Muxtarovun yeganə birbaşa varisi Vladimir Murtuzoviç Əhmədov şərq ölkələrindən birində işləmiş karyeralı rus diplomatıdır və hazırda Rusiya Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunda baş elmi işçi və ərəbşünasdır.

Beləliklə, bir ailənin vətəninə, diasporadakı həyatının şərəfli və kədərli səhifələrini oxucuya təqdim etdim. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Quranın müəyyən etdiyi adət-ənənələr əsasında qurulmuş bir model, çoxuşaqlı ənənəvi müsəlman ailəsi modelini nümayiş etdirir. XX əsrin ortalarında ailəmizin nümayəndələri SSRİ mühitində yaşamışlar və burada güclü mənəvi təməlin, sıx ailə bağlarının və ənənəvi mədəniyyət elementlərinin mövcudluğunun qorunub saxlanmasına baxmayaraq, həm də transformasiya dəyişikliklərinə uğramışlar. XX əsrin ikinci yarısında millətlərarası nikahlardan ibarət olan qarışıq tipli ailələr çoxalır, bunun sayəsində dinə münasibət dəyişir və ailənin qadınları kifayət qədər özünü təmin edərək daha müstəqil olurlar.

Açar sözlər: diaspora, miqrasiya, ailə, kosmonavtika, K.Kərimov

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Гусейнов А. *Азербайджано-русские отношения (XV–XVII вв.)*. Баку, 1963
2. *Ислам в Москве: энциклопедический словарь / Сост. и отв. редактор – Д. З. Хайретдинов. Н. Новгород: Издательский дом «Медина», 2008. 320 с., ил. – (Ислам в Российской Федерации; Вып. 2). – Электронный ресурс <https://idmedina.ru/books/encyclopedia/?3062>. Дата обращения – 07.03.2023.*
3. Кесаманлы Ф.Г. *Азербайджанцы – выдающиеся военачальники русской армии*. СПб., 2013; Назирли Ш. *Генералы Азербайджана*. Баку, 1991.
4. Ибрагимов С.Д. *Генерал Али-Ага Шихлинский*. Баку, 1975; Шихлинский А. *Воспоминания*. Москва, 1944.
5. Исмаилов Э.Э. *Георгиевские кавалеры – азербайджанцы*. Москва, 2005.
6. Канукова З.В. *Диаспоры в Осетии: исторический опыт жизнеустройства и современное состояние*. Владикавказ, 2009.
7. Мехдиева У.М. *Роль азербайджанской диаспоры в развитии социокультурных связей между Россией и Азербайджаном (2003–2010 гг.)*. Дисс. ... к.и.н. Москва, 2015.
8. Ли Ю. А., Орешкова С. Ф. *Сектор Турции (к*

полувековой истории существования). Москва, 2009.

9. *Двоюродный брат Керима Керимова рассказал об интересных моментах из жизни самого засекреченного генерала советской космонавтики* (<https://www.trend.az/life/interview/3407715.html>)

10. Керимов К. *О себе, о ракетах и космосе*. Баку, 1997

11. *Совершенно секретный*. Москва 2005.

12. Керимов К. *Дорога в космос*. Баку. «Азербайджан», 1995

13. *Дядя Керим умер 29 марта 2003 г., его супруга Зарифа (Зара) и Сурия, как и дядя, похоронены на Ваганьковском кладбище в Москве*.

14. ЦГИА СПб. Фонд 492. *Опись 2. Единица хранения 7395. 29 июля 1902 г., 23 л.*

15. *Tahirzadə Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920) Parlamentinin üzvü Əsədulla Əhməd-zadənin (1860-1941) Həyat Və Fəaliyyət. XI Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumu 11-13 İyun 2024. Bakı, 2024*

**Керимова М.М., Соловьева Л.Т.,
Ахмедов О.А.**

История азербайджанской диаспоры в России и история одной семьи РЕЗЮМЕ

Азербайджанская диаспора на территории России начала формироваться с древности, под влиянием торговых и политических контактов. В Москве азербайджанцы стали жить не позднее XV в. Азербайджанские купцы вели обширную торговлю в Москве, Астрахани, Ярославле, Нижнем Новгороде, Казани.

В XIX в. азербайджанцы (преимущественно молодежь из высших сословий) переселялись в разные регионы Российской империи для получения образования, представители зависимых сословий – в поисках работы. Дети ханов и беков обучались в привилегированных военных учебных заведениях, становились крупными военачальниками. Азербайджанцы участвовали в Русско-японской, Первой мировой войнах; многие стали Георгиевскими кавалерами. Одна из крупнейших азербайджанских общин в дореволюционной России образовалась в Москве.

В советское время азербайджанцы трудились в отраслях, связанных с нефтедобычей, в сфере

науки, образования, медицины, различных творческих профессий, в торговле. В настоящее время азербайджанцы живут практически во всех регионах России, являются неотъемлемой частью многонациональной и многоконфессиональной общности народов Российской Федерации.

Ключевые слова: *диаспора, миграция, семья, космонавтика, Керим Керимов.*

**Kerimova M.M., Solovieva L.T.,
Akhmedov O.A.**

History of the Azerbaijani Diaspora in Russia and the History of One Family

SUMMARY

The Azerbaijani diaspora in Russia began to form in ancient times, under the influence of trade and political contacts. Azerbaijanis began to live in Moscow no later than the 15th century. Azerbaijani merchants conducted extensive trade in Moscow, Astrakhan, Yaroslavl, Nizhny Novgorod, and Kazan.

In the 19th century Azerbaijanis (mainly young people from the upper classes) moved to different regions of the Russian Empire to receive education, representatives of dependent classes - in search of work.

The children of khans and beks studied in privileged military educational institutions and became major military leaders. Azerbaijanis participated in the Russo-Japanese and World War I; many became Knights of St. George. One of the largest Azerbaijani communities in pre-revolutionary Russia was formed in Moscow.

In Soviet times, Azerbaijanis worked in industries related to oil production, science, education, medicine, various creative professions, and trade.

Currently, Azerbaijanis live in almost all regions of Russia and are an integral part of the multinational and multi-confessional community of peoples of the Russian Federation.

Key words: *diaspora, migration, family, cosmonautics, Kerim Kerimov.*